

Dette er en av fem deler av studieboka «Politisk økonomi». Øvrige deler kan lastes ned fra <http://akp.no/ml-historie/pdf/studieboker/>

31. Streiken på Andersens fabrikk.

Driften til Andersen fortsetter noen år, med Torp, Gundersen og Låke. Andersen er godt fornøyd — profitten hans er bra og han lever godt. Han skaffer seg hus med husholderske, ja, han er til og med så flott at han spiser søndagsmiddag på jernbanerestauranten. For Torp, Gundersen og Låke er ikke lønna noe særlig å bli feit av. De spinker og sparer, og konene deres syr lapper på tøyet og forsøker å reparere skoene med papp. Sånn greier de seg. Noen ganger priser de seg til og med lykkelige. De har jo faktisk arbeid!

Rundt 1930 var fra 15 til 20 prosent av de fagorganiserte arbeidsløse til enhver tid. Blant de uorganiserte var det enda flere — ingen vet riktig hvor mange. Kommunene satte igang nødsarbeid. I disse åra ble mange lemlesta av sprengninger og andre arbeidsulykker på veianlegg o.l. De var ikke opplært til det, men det var den typen arbeid de ble satt til. Var det rart at det endte med mange tragedier?

De som var helt nødstilt, kunne — etter nøye vurdering — få hjelp fra kommunenes forsyning, datidas sosialhjelp. Titusener av familier levde på grensen av det en kunne eksistere for. Det skjendigste systemet var matlappene. Folk fikk anvisninger på varer de kunne ta ut hos kjøpmannen. De som var på forsyningen fikk i mange kommuner ikke rett til å sjøl bestemme hvordan understøttelsen skulle bli anvendt. I 1932 satte Justisdepartementet opp en liste over hva folk på fattigforsorgen kunne få på matlappene. Det var 9 matslag: Sammalt rug, finmalt hvete, havregryn, flesk, sild, poteter, sukker, margarin og skummet melk. Folk på forsyningen — ikke engang barna deres! — kunne ikke få anvist helmelk, kjøtt, grønnsaker eller frukt.

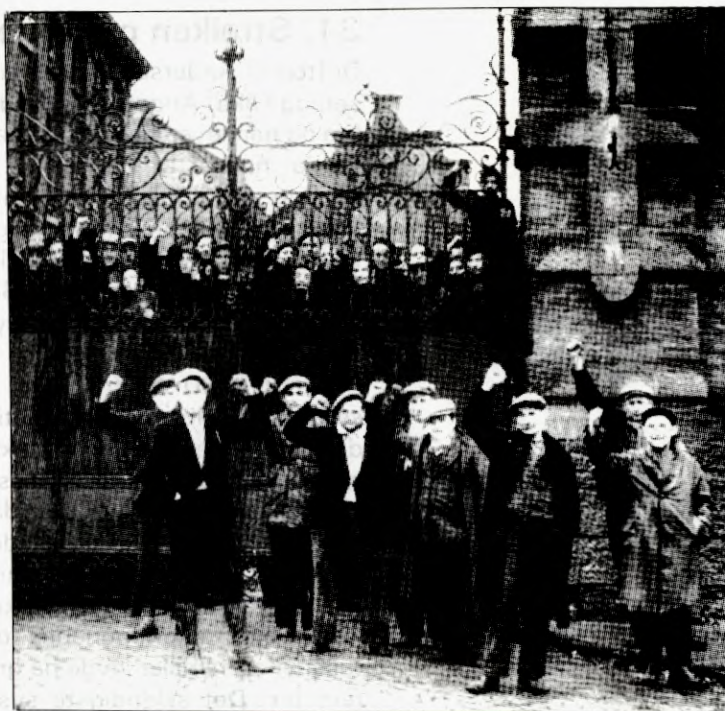
Slik var den grelle kapitalistiske virkeligheten disse åra. De eiendomsløse — arbeiderklassen — som hadde skapt rikdommene i landet, fikk som takk da kapitalismens krise herjet en anvisning på en halv kilo sild pr. mann pr. uke!

Slik går det noen år. Etterhvert får Torp, Gundersen og Låke nok av de dårlige forholda hos Andersen. Men de kan ikke slutte, for hva skal de da ta seg til. Før har de jobba på sagbruk. Men sommeren 1932 går over halvparten av sagbruks- og høvleriarbeiderne arbeidsløse.

Torp forbereder seg. Han har fått fatt i Strasbourgtese-ne, og leser med store øyne om de gigantiske streikene som foregår ute i Europa. Andersens klisterfabrikk er jo ikke akkurat av samme slaget. Men Torp, Gundersen og Låke har i hvertfall klart skjønt hvordan Andersen kan leve godt. Det er utbyttinga og ikke noe annet.

Midt i januar, etter at de har fått lønninga si på lørdags ettermiddag, går de samlet bort til Andersen og sier at fra nå av er det streik. De vil ha 11 kroner for dagen.

Streikende arbeidere foran fabrikkportene, Frankrike i mellomkrigstida.

Først blir Andersen stum, så blir han rasende. Har ikke han vært en snill arbeidsgiver? Fikk ikke arbeiderne et julegratiale på 2 kroner hver? Og tror de at det er minste kunst for Andersen å skaffe nye arbeidere — hele landet er jo fullt av arbeidsløse som er sugne på arbeid!

Men der tok Andersen feil. Torp har lært seg taktikk også. I hemmelighet har de meldt seg inn i Kjemisk. De har sørget for at de får litt streikebidrag. Konene deres tar ekstrajobber for å forsørge familien. Når Andersen kommer etter noen dager med folk han har plukket opp for å starte driften på nytt, er Torp og Gundersen på plass (mens Låke ikke riktig tør). Og de er ikke aleine. De har med seg 15 andre fra fagforeninga. De som Andersen brakte med, blir overtalt (og kanskje truet litt også). Ikke skal de være streikebrytere. Andersen truer med politi. Men politiet synes Andersen er for liten kapitalist til å sette noe særlig inn på å støtte han. Politiet har nok å gjøre med å sikre interessene til de virkelig store kapitalistene.

Etter noen uker er det Andersen som må innrømme nederlaget. Ikke har han noen understøttelse — han er ikke medlem av Arbeidsgiverforeninga. Ikke har han fått solgt noe av det han har på lager heller, fordi Torp & Co er på plass og hindrer det. Faktisk bærer det mot knappe tider for Andersen hvis han ikke får drifta igang igjen.

Til slutt tar han kontakt med Torp og de to andre. Han går med på 11 kr i daglønn for de 8 timene de jobber. Han skal vel greie seg likevel.

32. Konkurransen skjerper seg i bransjen.

Det går fortsatt noen år, og Andersen driver som før. Vi er kommet til etterkrigstida — etter 1945. Arbeiderpartiet har regjeringa. Kapitalismen skal gjenreises etter nazistenes herjinger.

Sjøl sagt er det mye som har skjedd. For ikke å komplisere alt for mye, regner vi fortsatt med at Andersen kan selge patentklisteret til 50 øre pr tube, og arbeiderne får fortsatt 11 kr pr dag.

Så ser Andersen i avisene at det nå er kommet en ny bedrift inn i bransjen. Den heter A/S VOX. Bak den står noen større kapitalister — noen redere, andre industriherrer. De har oppdaget den solide profitten som finnes i skismøringsbransjen. De nye eierne lar seg intervju i avisene, og forteller om hvordan de har kapital og teknologi å tilføre, og hvordan det kan bringe Norge nye seire i skisporet.

Det viser seg at A/S VOX har fått konstruert nettopp slike maskiner vi beskrev over (i avsnitt 22). Hver arbeider kan lage 240 tuber klister på en 8-timers dag. VOX har 6 slike maskiner, og 6 produksjonsarbeidere. Her skal produksjonen foregå på helårsbasis.

Hele bransjen blir endret av dette. Tilsammen produserte Andersens fabrikk, Østby, Bratlie og de andre skismøringsfabrikkene ca. 500 000 tuber klister forrige sesong. Om trent alt ble solgt. Det samfunnsmessige behovet på denne tida var altså ca. en halv million klistertuber.

Nå starter A/S VOX opp en fabrikk som aleine produserer over 400 000 tuber i året. Plutselig er samlet produksjonskapasitet over 900 000 tuber. Skismøringsfabrikantene ser faren. Blir det overproduksjon, eller er det mulig å få omsatt så mange tuber? Noen håper på mye mildvær og mye klistertube. Andre håper på at skisporet vil utvide seg med stormskritt. Atter andre tenker på eksport som en mulighet. Kan ikke svensker, finner, østerrikere og sveitsere la seg lokke til å prøve norsk klister?

Andersen kan ikke gjøre stort med dette. Han fortsetter slik han har pleidd. Han får solgt oktoberproduksjonen og novemberproduksjonen til 50 øre pr tube. De gamle kundene i sportsforretningene holder fast ved Andersens patentklister, sjøl om VOX reklamerer på plakater på husveggene og i hovedstadspressen, ja til og med på Filmavisen.

Deretter blir det verre for Andersen. Salget av desemberproduksjonen går tregt. «Sikre» kunder, som sportshandler Lykke, sier de ikke trenger mer av Andersens patentklister. Andersen oppdager at VOX selger klisteret til forretningene for 30 øre pr tube. Noen sportsforretninger sier til Andersen at hans produkter er for dyre. Andersen får solgt under halve desemberproduksjonen sin. I januar blir det enda verre. Nå stopper bestillingene helt opp. Andersen blir sur og gretten, og skjeller på Torp & Co.

33. Samfunnsmessig nødvendig arbeidstid synker.

Plutselig kan altså nesten hele forbruket av klister bli dekket av VOX, som produserer med den nye produksjonsteknikken. Denne teknikken er blitt dominerende. Den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida gjør et langt steg nedover. Før var den omkring 7,8 minutter. Nå er den faktisk nede i 4 minutter. Den er nesten blitt halvert.

VOX holdt den gamle klisterprisen til å begynne med, på 50 øre tuben. Men da var ikke sportsforretningene særlig villige til å kjøpe VOX-klisteret. Det var ikke bedre enn de andre klisterfabrikatene, og skiløperne holdt fast ved de kjente merkene. VOX-kapitalistene begynte å bli redde for at bedriften deres skulle bli en fiasko. Lagrene av usolgt klister hopet seg opp.

Derfor satte VOX prisene ned. Det viser seg at prisen på 30 øre gjør utslaget. Vanligvis har sportsforretningene solgt klisteret for 65 øre tuben. Nå kan sportsforretningene kjøpe VOX-klisteret, sette ned sin egen utsalgspris med 10 øre til 55 øre, og enda øke sin egen avanse med 10 øre pr tube. Derfor går sportsforretningene mer og mer over til VOX-klisteret.

Andersens fabrikk går det derimot ikke så bra med. I begynnelsen av januar får han ikke solgt noen ting. Da setter han ned prisene. Kan VOX levere til 30 øre pr tube, kan han (tror han). Men etter å ha prøvd det noen uker, oppdager han at det jo blir reint tap. Utgiftene pr. dag er jo 108 kr før Andersen sjøl har tatt ei krone, og før han har betalt noe i salgsutgifter. Om han får solgt hele dagsproduksjonen sin på 300 tuber for 30 øre pr. tube, er salgsinntektene til sammen 90 kr. Hva skal Andersen sjøl leve av? Og hva skal han betale salgsutgiftene med? Lånet til banken er nedbetalt, Andersen er gjeldfri. Men det hjelper jo ikke, når inntektene ikke engang dekker den daglige drifta.

34. Dagsregnskapene til Andersen og VOX.

I tabell 7 ser vi på situasjonen da salgsprisen var 50 øre pr. tube. Som vi husker, hadde streiken på Andersens bedrift pressa lønna opp til 11 kr dagen. VOX har prøvd å kjøpe opp folk fra de andre skismøringsfabrikkene, og betaler 12 kr i daglønn.

TABELL 7. Dagsregnskap til Andersen og VOX når klisterprisen er 50 øre.

	Andersen	VOX
Dagsproduksjon — antall tuber.....	300	1440
Salgsinntekter pr. dag.....	kr 150	kr 720
Konstant kapital (råstoffer, maskiner etc.)	kr 75	kr 240
Variabel kapital (lønninger)	kr 33	kr 72
Merverdi i bedriften	kr 42	kr 408
Utgifter som betales av merverdien (salg, lønninger til sjef osv.).....	kr 25	kr 100
Samlete utgifter pr. dag.....	kr 133	kr 412
Disponibel profitt	kr 17	kr 308
Den daglige profittraten (disponibel profitt i prosent av utgiftene pr. dag).	13%	75%

Med en salgspris på 50 øre pr. klistertube får VOX en kjempe-ekstraprofitt. Denne bedriften er raskt ute med ny teknologi, og så lenge den kan opprettholde den gamle salgsprisen på 50 øre, går det jo strålende. Men det lar seg ikke gjøre. Produksjonen er blitt alt for stor. *Noe av arbeidet i klisterverdiproduksjonen er samfunnsmessig unødvendig.* Dette slår ut i priskonkurransen. Tabell 8 viser hvordan det går når VOX setter ned prisene til 30 øre pr tube.

TABELL 8. Dagsregnskapene når klisterprisen er 30 øre.

	Andersen	VOX
Salgsinntekter pr. dag.....	kr 90	kr 432
Konstant kapital	kr 75	kr 240
Variabel kapital	kr 33	kr 72
Merverdi i bedriften	kr 0	kr 120
Utgifter som betales av merverdien ..	kr 25	kr 100
Samlete utgifter.....	kr 133	kr 412
Disponibel profitt pr. dag	0	kr 20
Daglig profitttrate	0	5

Hele profitten til Andersen forsvinner! Det finnes ikke overskudd i den daglige drifta til å dekke hverken Andersens eget forbruk, eller andre utgifter.

Med VOX går det bedre. Deres forbruk av arbeidstid ligger på linje med det som er dominerende, dvs. omtrent lik den samfunnsmessig nødvendige. Ved en lavere salgspris blir det gjort et kraftig innhogg i den profitten VOX hadde håpet å skaffe seg. Nå er den ikke særlig høy. Den daglige profittraten er faktisk blitt lavere enn den var før på Ander-

sens fabrikk. Slik måtte det gå, fordi VOX var tvunget til å sette prisene sterkt ned etter at den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida sank. Men på årsbasis, med en omslagstid på 4 måneder, blir profittraten tilstrekkelig. Aksjonærene greier seg. Pengene deres yngler nye arbeidsfrie inntekter, mens landsfaderen Gerhardsen og Arbeiderpartiet har regjeringa.

Andersen gir opp. Han sitter med et lager av «Andersens patentklister» som han ikke får solgt, og med endel råvarer og maskiner — slitte, men fortsatt brukbare. Men nå er det kroken på døra for Andersens klisterproduksjon. Og det var ikke bare Andersens fabrikk som la ned. Flere andre av de mindre klisterfabrikkene forsvinner. Bare VOX og Bratlie overlevde denne vinteren. Tilsammen blir det solgt omkring 700 000 tuber klister dette året. Men av dette står VOX for 400 000, Bratlie for ca 200 000, og resten solgte de andre småbedriftene som ble nedlagt.

Konkurransen mellom fabrikkene innen skismøringsbransjen hadde altså store konsekvenser. Den foregikk i første rekke ved produktivitetsendringer, som VOX iverksatte for å oppnå en ekstraprofit. Dette var altså et eksempel på å øke merverdien ved relativ merverdiproduksjon (avsnitt 22). *Resultatet* av dette ble ganske mangesidig. Verdien på klistertubene falt. Den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida ble nå ca 4 minutter, mot nesten 8 tidligere. Det skjedde et prisfall, fra 50 til 30 øre pr. tube, når det gjaldt prisen fra produsent til kjøpmann. (Men handelskapitalistene gjorde et mye mindre prisnedslag, og økte altså sin avanse!) Det gjennomsnittlige teknologiske nivået i skismøringsbransjen ble høyere, og kapitalen som trengs for å drive skismøringsproduksjon ble større. Bedriftene som lå tilbake ble skvisa ut av bransjen, og det ble nesten monopoltilstander der. Det skjedde en endring i den samfunnsmessige arbeidsdelinga — færre jobba med å lage skismøring.

Ekstraprofitten som VOX regnet med, ble også borte. Faktisk gikk den daglige profittraten i bransjen ned, fra 13% hos Andersen før prisfallet, til 5% hos VOX etter at prisene var satt ned. Men etter noen tid, når konkurransen er eliminert, skal nok VOX kunne heve prisene, og dermed heve profittraten sin.

35. Den industrielle reservearme.

Torp, Gundersen og Låke står nå uten arbeid. Først prøver Andersen å legge skylda på dem for at fabrikkene måtte stoppe opp. «Hadde ikke dere krevd så høy lønn, kunne dere fortsatt hatt arbeid,» sier han til dem. Men innerst inne veit Andersen at dette ikke er sant. Vi ser av regnskapet at sjøl med 0 kr i timelønn ville ikke Andersens fabrikk gå i balanse.

Torp & Co drar omkring for å selge arbeidskrafta si på ny, til en ny kapitalist. Dette er i slutten av 1940-åra. Det er ganske stor etterspørsel etter arbeidskraft. Vi er inne i «gjenreisingsperioden» etter ødeleggelsene under krigen. Kapitalistklassen og Arbeiderpartiregjeringa utformer politikken i fellesskap. Kapitalistene ser lyst på framtida, de blir oppmuntra av AP-regjeringa, og får teknologi og annen støtte fra USA (Marshall-hjelpen). Derfor setter de igang mange bedrifter. Torp & Co tilhører den *industrielle reservearme*, en del av arbeiderklassen som er disponibel for utbytting. Det går ikke lenge før de på ny er i arbeid.

Den industrielle reservearme består av ledig arbeidskraft som kastes ut av produksjonen under teknisk forvandling, omstrukturering osv. av kapitalen. Den skapes først og fremst av kriser, nedlegginger og sammenslåinger, og er samtidig en forutsetning for ny utvikling av kapitalen, som bare kan skje om det finnes ledig arbeidskraft å utbytte.

PLANSJE 16. ARBEIDSLØSHET — RESERVEARME

USA:
7 av 100

Storbritannia:
12 av 100

Frankrike:
10 av 100

Spania:
22 av 100

Nederland:
14 av 100

Irland:
17 av 100

Danmark:
9 av 100

Norge:
3 av 100

Figurene viser hvor mange av arbeidsstyrken som var arbeidsløse i 1985

Hallgeir Brenden. Det er vel tvilsomt om Andersen bidro til OL-medaljene i 1952 og 1956.

Eksistensen av en industriell reservearme er viktig for kapitalismen. Den *skjerper utbyttinga*, ettersom mange arbeidsløse virker slik at det er lettere for kapitalistene å presse lønningene nedover. Kapitalistene slipper å konkurrere seg imellom om arbeidskrafta. Arbeidere er villige til å ta lavtlønnsjobber, siden det ikke fins andre. I borgerlig sosialøkonomi er den gjengse mening at det er bra å ha endel arbeidsledighet, fordi det holder lønningene nede.

En industriell reservearme er også en forutsetning for at *kapitalismen skal utvikle seg på nye felter*. Når kapitalistene investerer i en ny bransje, må de skaffe arbeidskraft som de kan styre dit. Om alle arbeidere allerede har jobb, hemmer det investeringene. For å kunne vokse og utnytte alle profittmuligheter, trenger kapitalistene hele tida en stående reserve av tilgjengelig arbeidskraft.

Den industrielle reservearmeen består i dag sjølsagt ikke bare av arbeidere som er kastet ut av industrien. Også arbeidsledige fra andre bransjer, kvinner som er lenka til kjøkkenbenken og ønsker jobb, og ungdom som nettopp har slutta skolen, utgjør reservearmeen. I den store ekspansjonsperioden i kapitalismen som varte vel 25 år etter den 2. verdenskrig, var den registrerte arbeidsledigheten stort sett ganske lav i de kapitalistiske landene. Men dette var en helt uvanlig epoke i kapitalismen. I Vest-Europa og USA har arbeidsløsheten vanligvis vært fra 5 til 15% siden 1975, og dette er normalt for kapitalismen som trenger en slik reservearme av arbeidere for å holde lønningene nede og for å kunne starte opp i nye bransjer.

36. Verdifall.

Andersen har nye ideer. Nå vil han begynne med hårkremproduksjon. Det er jo nesten det samme som patentklister. Bare litt tilsetning av parfyme, tenker Andersen.

Men han trenger startkapital. Kan han ikke få lånt ny startkapital av Småsparerbanken? De kan jo ta sikkerhet i verdiene Andersen har i de gamle klistermaskinene og det usolgte lageret av klister.

Ut fra den måten Andersen før har regnet avskrivningene på, skal klistermaskinene være verdt 1350 kr. Når det gjelder klisterlageret på 3750 tuber er det «egentlig» verdt 50 øre pr tube, altså 1875 kr, mener Andersen. Og sjøl om en setter tubeprisen til 30 øre, blir jo verdien ihvertfall langt over 1000 kr. Med disse tallene går Andersen trøstig i banken.

Der får han et slag i trynet. Maskinene er ingenting verdt, sier banken. De har jo ingen bruksverdi lenger. Ingen vil bruke dem til å drive produksjon med. Til nød har de en skrapverdi på 100 kr. Og «Andersens patentklister» er nå et merke som de fleste har glemt. Hvem vil ha det? Det er jo

allerede overproduksjon i bransjen. Tilslutt sier banken den skal «strekke seg langt», og regne klisterlagerets verdi til noen hundre kroner. Det er all sikkerheten Andersen kan stille for å få lån.

«Slik er de økonomiske realiteter», sier banksjef Falstrup. Banksjefen er nå full av store planer, og har dårlig med tid til slikt småtteri som Andersen driver med. Han tror at Gerhardsen-regjeringa skal legge forholdene godt til rette for ny framgang for kapitalistene. Andersens virksomhet er ikke «interessant» nok, og Andersen får ikke noe lån. «Andersens hårkrem» ble det ingenting av.

Til og med smøring blir mer og mer spesialisert. Det skal både kunnskap og avansert teknologi til for å holde seg foran i konkurransen. Her er en smøretabell fra de store fabrikkantene.

Når vilkårene for den samfunnsmessige produksjonen endrer seg ved produktivitetssendringer, skjer det et verdifall for varer og produksjonsutstyr som allerede er produsert. Eksisterende maskiners og varers verdi blir bestemt av de nye verdiforholdene, ikke av deres opprinnelige verdi da de ble produsert.

SMØRINGSTABELL

Snøens art og egenskaper			Luft-temp.-område (ca.)	RODE	STJÄRNLID	SWIX	TOKO	VAUHTI	ØSTBYE
FALLENDE OG NY SNØ	Ekstra tørr og kald (puddersnø)		under $\div$ 8°	Lysegrønn	Blå	Lysegrønn	Grün	Blå nr. 3	Spesialvoks
	Meget tørr (pulversnø)		under $\div$ 5°	Grønn	Blå/66	Grønn	Grün	Grønn nr. 2	Mix
	Tørr (blåser fra hånden)		0 til $\div$ 5°	Blå	1/66	Blå	Blau	Orange nr. 1	Medium/Mix
	Overgangsføre (kladder sammen i hånden)		$\div$ 1° til $\div$ 1°	Fiolett	2	Fiolett	Violett	Rød nr. 4	Medium/Klistervoks
	Fuktig		0 til $\div$ 3°	Gul	2	Gul	Gelb	Rød nr. 4/ Rød Klistervoks	Klister/ Klistervoks
	Vår (sludd osv.)		+ 2° til $\div$ 6°	Rød Klister/ Gul Klister	Tøklister nr. 4	Gul Klister	Klister Rot	Rød Klister nr.	Klister
GAMMEL SNØ	Meget tørr (små krystaller)		under $\div$ 12°	Grønn	Blå/66	Grønn	Grün	Grønn nr. 2	Mix/Spesialvoks
	Tørr (små krystaller danner snøballer)		$\div$ 1° til $\div$ 10°	Blå	1/66	Blå	Blau	Orange nr. 1	Mix
	Overgangsføre (større krystaller, korn osv.)		$\div$ 1° til $\div$ 1°	Fiolett	2	Fiolett	Violett	Rød nr. 4	Mixolin/ Klistervoks
	Fuktig (våt i hånden)		0 til $\div$ 3°	Rød	2	Rød	Rot	Rød Klister nr. 5	Mixolin
	Våt (sørpete)		+ 2° til $\div$ 6°	Sølv Klister/ Rød Klister	Tøklister nr. 4	Rød Klister	Klister Rot	Rød Klister nr. 5	Klister
Snø med sterkt endret struktur, is, skare, fakk, kornet, sørpete	Skare og is		under $\div$ 5°	Blå Klister/ Rød Klister	Skarklister nr. 3	Blå Klister	Klister Blau	Blå Klister nr. 6	Mixolin/ Skare
	Grovkornet (noe fuktig)		$\div$ 6° til $\div$ 1°	Fiolett Klister	Tøklister nr. 4	Fiolett Klister	Klister Rot	Blanding av nr. 1 og nr. 4	Mixolin
	Sørpete		0 til $\div$ 6°	Sølv Klister/ Fiolett Klister	Tøklister nr. 4	Rød Klister	Klister Rot	Rød Klister nr. 5	Klister

37. Kapitalakkumulasjon

Vi har fortalt om konkurransen mellom småkapitalisten Andersen og A/S VOX. A/S VOX vant den konkurransen fordi de var istand til å innføre ny teknologi. Dette økte produktiviteten og senket verdien på klistertubene slik at profitten til Andersen forsvant. Han blei nødt til å gi opp produksjonen sin.

Alle kapitalister vil sjølsagt prøve å oppnå en størst mulig profitt. For å få til dette, satser de på metoden med absolutt merverdiproduksjon eller metoden med relativ merverdiproduksjon. De kan også bruke en del andre triks, som økning av omslagshastigheten, økonomisering med den konstante kapitalen (mindre avfall og vrak, billigere lokaler osv.) og reduksjon av de uproduktive kostnadene. Men særlig når de satser på relativ merverdiproduksjon og innfører mer effektivt maskineri, så blir de på en måte fanger i sitt eget system. Hvordan? Jo,

1) De andre kapitalistene blir også nødt til å satse på ny teknologi på samme måte som de som gjør det først. Ellers forsvinner profitten deres, og de blir utkonkurrert.

2) De blir alle sammen nødt til å sette av en størst mulig del av merverdien til å investere i nytt produksjonsutstyr, og til å øke kapitalen sin mest mulig. For bare hvis de har en stor nok kapital kan de finansiere en framtidig omlegging av produksjonsteknologien og holde konkurrentene fra livet med oppkjøp, priskrig osv.

Å bruke merverdien til å øke kapitalen, kalles kapitalakkumulasjon.

Akkumulasjon betyr vekst eller opphoping. Vi ser at kapitalakkumulasjonen er en lov for kapitalismen. Det er slik kapitalen må oppføre seg.

Det finns flere måter å akkumulere kapital på. Hvis en bare utvider produksjonen uten å endre teknologien, innebærer akkumulasjonen sjølsagt at det trengs flere arbeidere. For i tillegg til de «gamle», trengs også noen nye som blir betalt med en del av merverdien som blir brukt til akkumulasjon. Hvis derimot det teknologiske grunnlaget blir endret, øker ikke arbeiderklassen i samme takt som kapitalen. Det trengs forholdsvis færre arbeidere i de nye fabrikkene som blir anlagt med den akkumulerte merverdien. Og etterhvert vil også de gamle fabrikkene kvitte seg med arbeidere, når den nye teknologien når dit. Det er til og med mulig med en *nedgang* i antallet arbeidere. Det har vi sett i de fleste industriland i de siste 10 åra.

Akkumulasjonen kan altså foregå med eller uten teknologiske endringer. Et annet skille mellom forskjellige slags akkumulasjon er mellom *konsentrasjon* og *sentralisering*.

Konsentrasjon er den jamne og langsomme forma for akkumulasjon som framkommer når hver enkelt bedrift bruker en del av merverdien sin til å utvide sin egen produksjon.

I avsnitt 23 så vi at Andersen kunne spare opp 2500 kroner i året den gangen da fabrikken gikk som best. Etter litt over 4 1/2 år hadde han da spart 11500 kroner - like mye som han startet opp med. Da kunne han ha doblet produksjonen sin ved å kjøpe nye maskiner for 5000 kroner og ansette tre arbeidere til. De 6500 kronene ville holdt akkurat til å betale lønninger og råstoffer og andre utgifter i to måneder. Og to måneder var jo omslagstida til Andersens kapital, slik at da ville han ha fått inn igjen driftskapitalen med profitt. Dette ville ha vært et eksempel på den forma for akkumulasjon som kalles konsentrasjon.

Andersen gjorde ikke det. Kanskje han mente at markedet for skismøring ikke ville øke. Kanskje han skjønte at hvis han skulle utvide, måtte han gjøre det skikkelig og satse på en helt ny produksjonsteknologi. Hvis han hadde funnet opp en slik genial maskin (som VOX etterpå tok i bruk), kunne det gitt ham et godt grunnlag for å utkonkurrere de andre klisterprodusentene med lavere priser og ta markedsandeler fra dem. Men det ville bli et stort anlegg som krevde en investering på kanskje 10 000 kroner. I tillegg måtte han styrke sitt salgsapparat og øke driftskapitalen. Vi så i avsnitt 34 at VOX hadde daglige utgifter på 412 kroner og en omslagstid på 100 dager, slik at de måtte ha en sirkulerende kapital på $412 \times 100 = \text{kr. } 41200$. Hvis Andersen hadde tenkt å satse i samme skala som det VOX seinere gjorde, ville det ta ham minst 20 år å spare nok kapital til en slik investering. Konsentrasjon er en langsom prosess. Så Andersen satte pengene i banken så lenge.

Det er svært ofte slik at en ny og mer effektiv produksjonsteknologi krever et større anlegg. Det vil gå med en større kapital både til å anskaffe det (fast kapital) og drive det (sirkulerende kapital). Å starte en ferdighusfabrikk krever langt større kapital enn å begynne som byggmester eller sagverkseier. I noen bransjer er det nå slik at skal en komme ned på den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida, må en legge opp produksjonen så stort at en dekker en stor del av verdensmarkedet. Dette gjelder særlig komponenter til datamaskiner og andre bransjer der produktet bare kan selges i 3 til 5 år før det er gammeldags. Da må en ny stor investering foretas i utvikling og produksjon av en ny «generasjon» av produktet. For å dekke disse investeringsutgiftene på bare 3 til 5 år, trenger en å selge mer enn det som er mulig å selge i ett enkelt land.

Hva som er minimumskapitalen for å starte opp en bedrift, varierer mye fra bransje til bransje. Men det er klart at slike «kapitalkrevende» bransjer som f.eks. flyselskaper, tankfart med supertankere, kjernekraftverk eller produk-

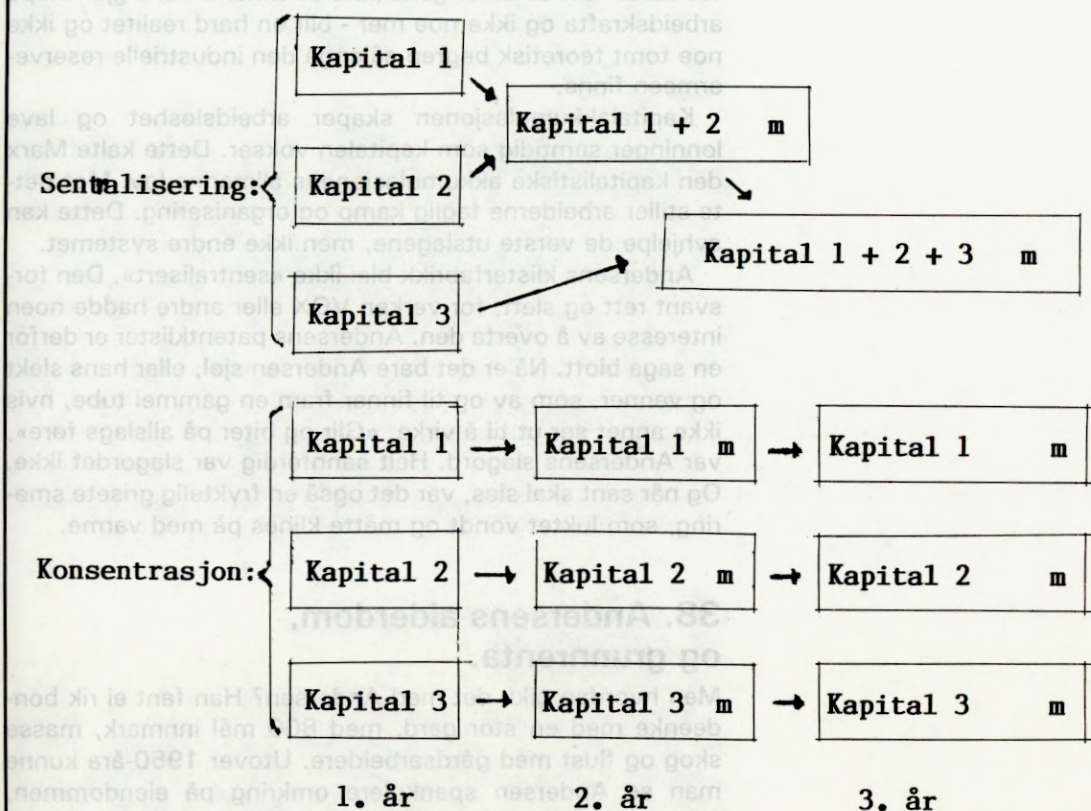
sjon av hukommelsesbrikker, aldri ville ha kommet igang og utviklet seg så raskt hvis det ikke fantes en annen metode enn konsentrasjon av kapitalen.

Denne metoden er sentralisering. Sentralisering betyr å slå sammen kapitaler som tidligere var sjølstendige til større enheter. De store kan kjøpe opp og underlegge seg de små som har tapt i konkurransen. Særlig i forbindelse med kriser kan de få dem billig. Dette er en form for sentralisering. Bankvesenet kan samle mange små summer - sparepengene til pensjonister, det folk har på lønnskonto, og store og små pengereserver som kapitalistene ikke kan bruke umiddelbart - og slå dem sammen til en stor pengesum som lånes ut til en kapitalistisk bedrift. Dette er også sentralisering. Når Andersen setter sparepengene sine i banken mens han venter på at de skal bli mange nok til en stor nyinvestering, bidrar han til at en annen kapitalist akkumulerer ved hjelp av sentralisering. Ved å danne aksjeselskaper er det også mulig å sentralisere store kapitaler som det ville tatt altfor lang tid for en enkeltkapitalist å bygge opp.

Staten kan sjølsagt også brukes til å sentralisere kapital. I Norge var det staten som bygde ut jernbanene i forrige århundre. I vår tid har staten f.eks. samlet den veldige kapitalen som skal til for å bygge opp et oljeselskap som Statoil. I land med større banker og børser kunne sentraliseringa av kapitalen blitt overlatt til dem, f.eks. i form av aksjeemisjoner og syndikerte lån. (Det kan f.eks. foregå slik: Et foretak vil starte opp en ny gigantfabrikk. For å få fatt i startkapital, blir rikfolk med penger bedt om å kjøpe aksjer. Aksjeemisjonen kan foregå ved at foretaket overdrar aksjene til en storbank som selger dem videre til interesserte. Banken garanterer at alle aksjene blir solgt. De som ikke blir solgt overtar banken. Om det er en stor aksjekapital som skal tegnes, kan sjølsagt bare en storbank spille denne rollen.) Staten brukes også til å fremme sentralisering på private hender, gjennom å tvinge gjennom sammenslåinger, nedlegginger og strukturendringer i mange bransjer.

Andersen kunne neppe ha fått staten til å finansiere sine nyinvesteringer. Ikke dengang, i 30-åra. Men kanskje under DNA-regjeringa i 50-åra? Ja, men da fantes allerede A/S VOX, og regjeringa ville sikkert heller satse på den. Å lage store, moderne og levedyktige enheter på bekostning av de små og finansielt svake kapitalistene, det har alltid vært DNA-regjeringas rolle i sentraliseringa. Utveien med banklån eller omdanning til aksjeselskap var heller ikke aktuelle for Andersen i 30-åra. Det var krise, og Andersens prosjekt ville ha virket for risikabelt for investorene. Kanskje hvis han hadde vært i slekt med ordføreren eller hatt noen andre store menn i bygda til å garantere for seg. . . Men Andersen hadde ikke den rette bakgrunnen.

PLANSJE 17. KAPITAL- AKKUMULASJONENS FORMER

Konsentrasjon er akkumulasjon «for egen maskin». Sentralisering er at en kapital vokser ved å sluke, underlegge seg, vinne kontroll over andre. Når akkumulasjonen bygger på sentralisering, blir den styrt fra maktsentra utafor de enkelte bedriftene - fra bankene, finanskapitalen og staten. Denne forma for akkumulasjon har store virkninger i samfunnet. Teknologiske omveltninger går mye raskere enn de ellers ville gjort. Det blir skapt en mye større industriell reservearmé, fordi teknologien endres så raskt og fordi store

arbeidergrupper plutselig blir utsatt for nedlegging, rasjonalisering ved sammenslåing osv. På den andre sida trengs det en stor industriell reservearme når kjempemessige nye tiltak skal settes igang. Arbeidsløsheten i de aller fleste kapitalistiske land er derfor ikke en utilsiktet virkning av en feilaktig politikk, men ett helt nødvendig vilkår for kapitalakkumulasjonen. Den sikrer også at lønningene blir liggende på et nivå som sikrer kapitalens profitt. Arbeidskraftas verdi - det at lønningene bare strekker til for å gjenskape arbeidskrafta og ikke noe mer - blir en hard realitet og ikke noe tomt teoretisk begrep sålenge den industrielle reservearmen finns.

Kapitalakkumulasjonen skaper arbeidsløshet og lave lønninger samtidig som kapitalen vokser. Dette kalte Marx den kapitalistiske akkumulasjonens allmenne lov. Mot dette stiller arbeiderne faglig kamp og organisering. Dette kan avhjelpe de verste utslagene, men ikke endre systemet.

Andersens klisterfabrikk blei ikke «sentralisert». Den forsvant rett og slett, for verken VOX eller andre hadde noen interesse av å overta den. Andersens patentklister er derfor en saga blott. Nå er det bare Andersen sjøl, eller hans slekt og venner, som av og til finner fram en gammel tube, hvis ikke annet ser ut til å virke. «Glir og biter på allslags føre», var Andersens slagord. Helt sannferdig var slagordet ikke. Og når sant skal sies, var det også en fryktelig grisete smøring, som luktet vondt og måtte klines på med varme.

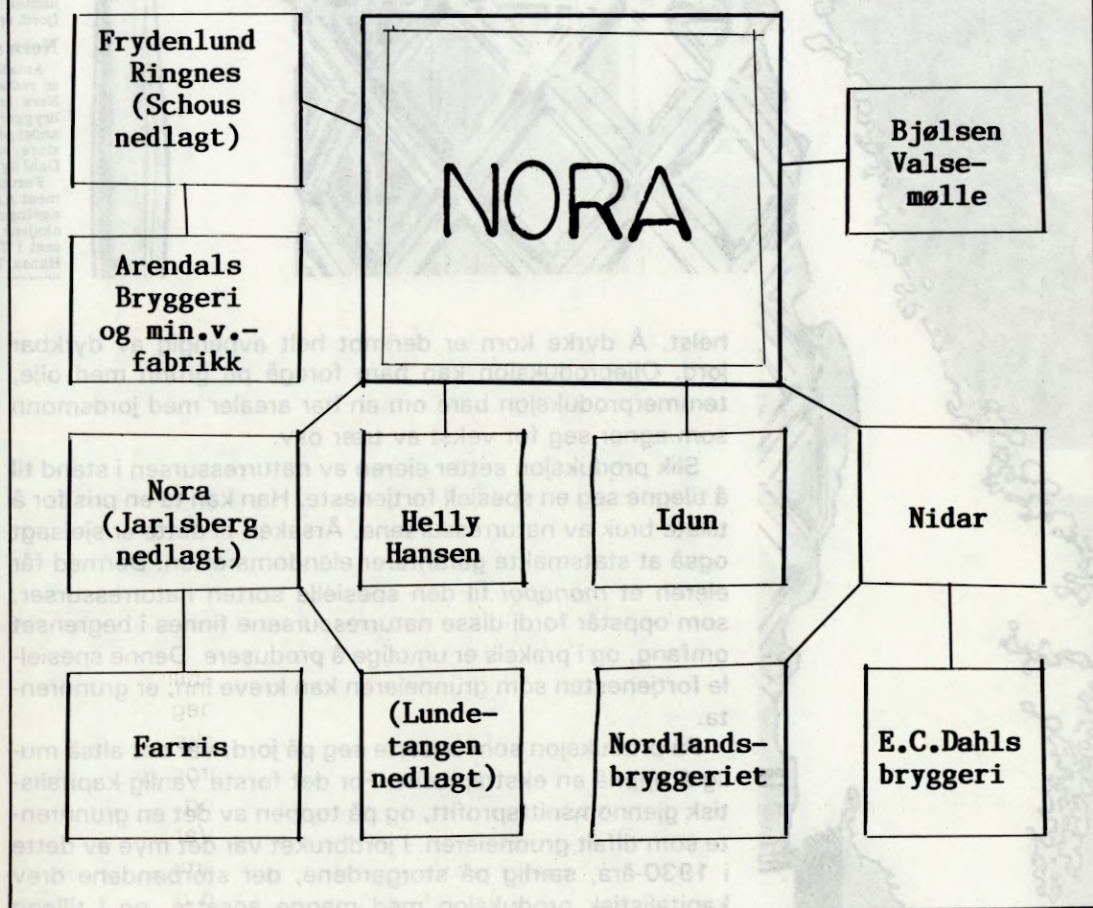
38. Andersens alderdom, og grunnrenta.

Men hvordan gikk det med Andersen? Han fant ei rik bondeenke med en stor gard, med 800 mål innmark, masse skog og flust med gårdsarbeidere. Utover 1950-åra kunne man se Andersen spankulere omkring på eiendommen, med stakk i ei hand og pipa i den andre. Han gjorde ikke et slag. Alt arbeidet ble gjort av gardsbestyreren og gardsarbeiderne, som det ble færre og færre av etterhvert som maskinene gjorde sitt inntog i jordbruket også. Men likevel levde han bedre enn noensinne. Nå var hans og bondeenkas inntektskilde *grunnrente*.

Eksistensen av grunnrente som inntektskilde kommer av at det finnes endel typer produksjon der *naturressurser* som ikke finnes i ubegrensede mengder, spiller en vesentlig rolle. Knappheten på disse ressursene begrenser produksjonsmulighetene. Dyrkbar jord er for eksempel en nødvendighet for produksjon av jordbruksprodukter, elver er nødvendig for produksjon av vannkraft, og oljeholdige bergarter er nødvendige for oljeproduksjon. Vanlig kapitalistisk vareproduksjon er ikke begrenset på samme måte. Sykkelproduksjon eller klokkeproduksjon kan drives hvor som

SENTRALISERING AV KAPITAL: ET EKSEMPEL

Nora-konsernet, som i 1984 besto av bedrifter med over 2000 ansatte og nær 1,5 milliarder i omsetning, er et typisk eksempel på en storkapital som er dannet gjennom sentralisering av kapital, dvs. sammenslåinger av tidligere sjølstendige kapitaler. Slik har Nora vokst mye raskere enn det var mulig om den bare akkumulerte «egen» merverdi. Nora ble dannet av Oslo-bryggeriene Frydenlund, Ringnes og Schou etter krigen. I 1970-åra fusjonerte bryggeriene og Nora og overtok Jarlsberg (som ble nedlagt) og Arendals Bryggeri. Nora har også overtatt en rekke andre bedrifter. Noen av dem er vist på plansjen over. Der er også Nidar tatt med, som Nora var i ferd med å fusjonere med i 1986.

Aftenposten Lørdag 9. august 1986

ØL-MONOPOL I HVERT SITT MARKED

Sprekker bryggerikartelle

Bryggerikartellet er trolig i ferd med å spreke. Det kan føre til betydelige strukturendringer i næringen. Tre store bryggerikonstellasjoner er sannsynlig på lengre sikt. — Det er bare et tidsspørsmål før

kartellet sprekker. Bryggeri er en spennende næring som står foran dyptgripende endringer, sier direktør Tom Skjelstad i meglerfirmaet Carl Kierulf.

AV HARALD F. PETER VIDER (

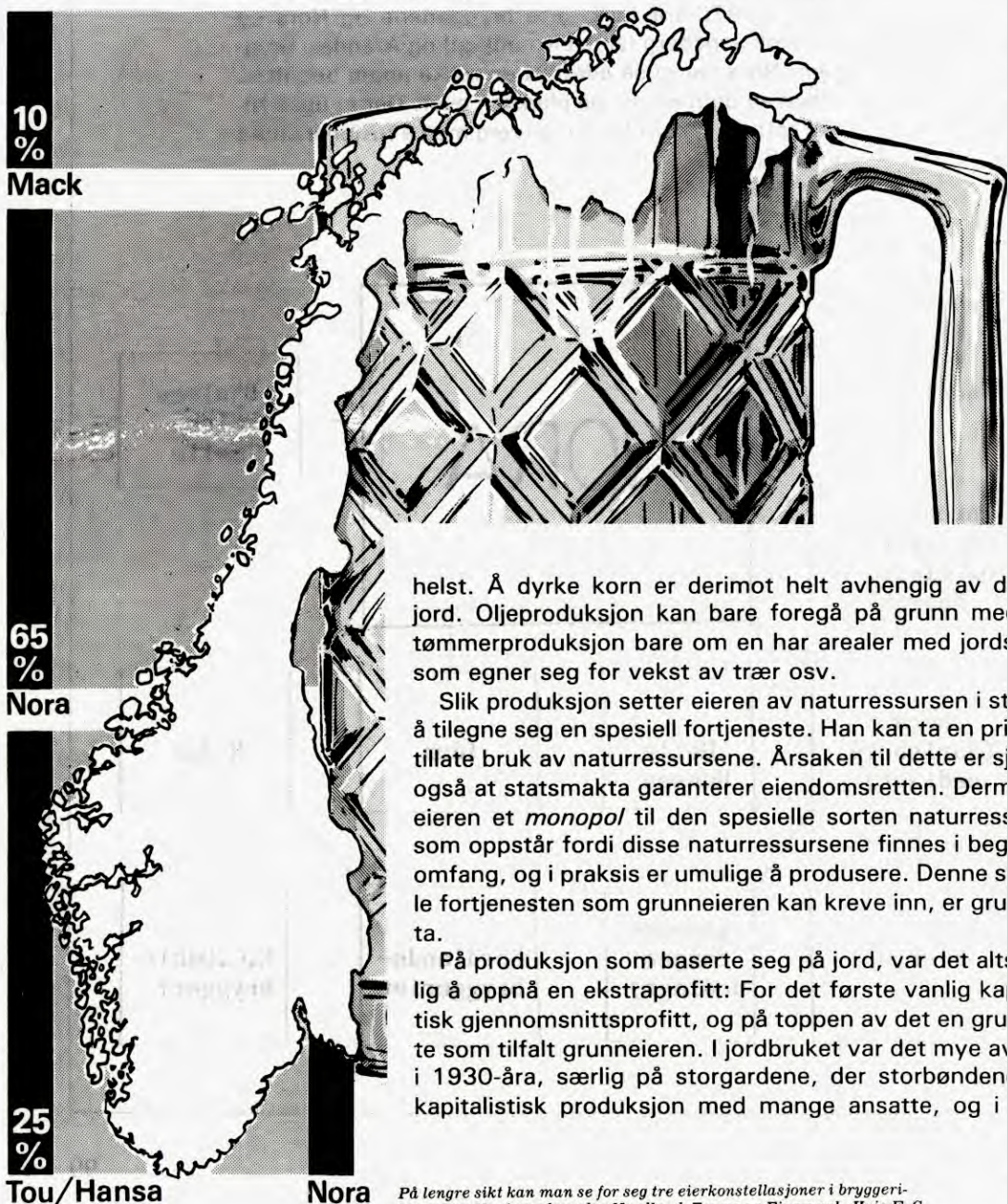
— Det vil bli markedsforhold gisk at markedet stå, sier adm. Platou Investme. Etter det Aft det først og frem Tromsø som er ut av kartellet.

Monopol

Bryggeriene kurransereguler delt markedet bryggeri har m og det er ikke ti i et annet bryggeri kan eff re» el til et ann da betale en pro ge bryggeri. All unntak av Gran fjord, er tilknytt

Nora størst

Antallet fritt er redusert ves Nora Industrien bryggerier, og h andel på omkr store er Tou, Dahl og Mack. Foruten Nora ment A/S en be næringen. Plat aksjene i Han sent i Tou, g Hansa. Tid present i

helst. Å dyrke korn er derimot helt avhengig av dyrkbar jord. Oljeproduksjon kan bare foregå på grunn med olje, tømmerproduksjon bare om en har arealer med jordsmonn som egner seg for vekst av trær osv.

Slik produksjon setter eieren av naturressursen i stand til å tilegne seg en spesiell fortjeneste. Han kan ta en pris for å tillate bruk av naturressursene. Årsaken til dette er sjølsagt også at statsmakta garanterer eiendomsretten. Dermed får eieren et *monopol* til den spesielle sorten naturressurser, som oppstår fordi disse naturressursene finnes i begrenset omfang, og i praksis er umulige å produsere. Denne spesielle fortjenesten som grunneieren kan kreve inn, er grunnrenta.

På produksjon som baserte seg på jord, var det altså mulig å oppnå en ekstraprofit: For det første vanlig kapitalistisk gjennomsnittsprifitt, og på toppen av det en grunnrente som tilfalt grunneieren. I jordbruket var det mye av dette i 1930-åra, særlig på storgårdene, der storbøndene drev kapitalistisk produksjon med mange ansatte, og i tillegg

På lengre sikt kan man se for seg tre eierkonstellasjoner i bryggeribransjen: Mack med nordre Nordland, Troms og Finnmark. Hvis E. C. ... vil ...

triet som et at bort fr ahl fu og Ha tet for

atriotriotis jen. — med l pkkjøp kaper. idt ste zomme is i en dre br er. Ha kter fo rer so Mack nillebe

neste må v ene i ftenpo

jøpte Dahl med ustrie yser a å vur som er m

Nidar med E. C sammen med N get sterk enhet vann, fremholdt

hadde en tilleggsfortjeneste i og med grunnrenta. I dag finnes det lite grunnrente i jordbruket som tilfaller de vanlige bøndene. I skogbruket inneholder tømmerprisene som regel både gjennomsnittsprifitten og den ekstra grunnrenta. *Men framfor alt finnes grunnrente i oljeproduksjonen.* De som disponerer grunn med olje, kan tvinge prisen på olje oppover — slik at fortjenesten blir langt over normalprofitten. Det eneste som begrenser, er konkurransen — dels mellom oljeprodusentene, dels i forhold til andre energikilder som kull, elektrisitet osv. De store oljeinntektene som oljeselskapene og den norske staten skaffet seg i en del av 1980-åra, var altså basert på grunnrenta.

Grunnrente er en ekstraprofit som kommer på toppen av vanlig kapitalistisk gjennomsnittsprifitt, og som baserer seg på monopoleiendom til begrensede naturressurser som trengs til produksjonen.

TEST DEG SJØL (7): Er du kommet så langt, er det små problemer med spørsmålene under.

30. Hvilke fordeler kan kapitalistklassen ha av at endel av lønnsarbeiderne er arbeidsløse?

31. En fabrikk kjøper i 1980 en maskin til 800 000 kroner. Først i 1984 setter de den i produksjon (dvs den er like god som ny i 1984). Men i 1984 har det skjedd endringer som gjør at en kan kjøpe eksakt samme maskin for 600 000 kr (vi regner med at kroneverdiene er faste, det er altså ingen inflasjon). Hva mener du verdien på den maskinen fabrikken kjøpte i 1980 er i 1984: 800 000 eller 600 000? *

32. Hva er forskjellen på kapitalens konsentrasjon og sentralisering?

33. I 1983 var overskuddet (dvs driftsresultatet før renter, skatter o.l. er betalt) for de 62 bedriftene i oljeutvinninga i Nordsjøen 40 milliarder kroner, mens lønnsutgiftene var vel 5 milliarder. Tilsvarende tall for alle industriforetak i Norge med mer enn 50 ansatte var 6 milliarder (overskudd) og 31 milliarder (lønn). I Nordsjøen var altså overskuddet 8 ganger lønnsutgiftene, i industrien på fastlandet var overskuddet 1/5 av lønnsutgiftene. Hvordan kan overskuddet bli så fantastisk stort i olja? (Avsnitt 38).

39. Kapitalens sammensetning

I dette avsnittet skal vi se på kapitalens sammensetning, med eksempler fra Andersen og A/S VOX. I Andersens fabrikk er det mer levende arbeid i forhold til produksjonsmidlene enn hos VOX. Det ser vi av tabellen.

TABELL 9. Sammensetninga av levende arbeid og produksjonsmidler.

	Andersen	VOX
Levende arbeid	3 mann x 8 timer = 24t	6 mann x 8 timer = 48t
Arbeidsmidler:	1 kjele	Arbeidsmidler: 1 blandelegg med 1 falsemaskin forskjellige kjeler og mixere 1 tappeanlegg 1 pakkeri 1 laboratorium
Produksjonsmidler	Arbeidsmaterialer: 100g x 300 = 30kg råstoff 300 tubeemner og etiketter ved til fyring, strøm	Arbeidsmaterialer: 144kg råstoff 1440 tubeemner og esker 1440 smørepinner strøm

Med bare dobbelt så mye folk bruker VOX nesten 5 ganger så mye råstoff hver dag. Hver av arbeiderne på VOX har også mye mer maskineri — ett større anlegg på hver, mens Andersens arbeidere er tre om ei lita kjele og en falsemaskin. Vi sier at *kapitalens tekniske sammensetning* er høyere hos VOX enn hos Andersen. Med det mener vi altså at det blir brukt mer produksjonsmidler pr. arbeidstime hos VOX enn hos Andersen.

Det er vanskelig å sette tall på den tekniske sammensetninga, særlig om vi ser på forskjellige bransjer. Råstoffene og maskinene er av forskjellige slag, derfor er de vrie-
ne å sammenligne. Å måle råstoff-forbruket i antall kilo blir f.eks. merkelig når en fabrikk jobber med bly og en annen

med dun. Hvis vi prøver å måle produksjonsmidlene i verdier, dvs. timer med abstrakt arbeid, støter vi på den vanskeligheten at når produktiviteten øker, synker verdiene. En arbeider på en batterifabrikk kan kanskje handtere dobbelt så mye bly i 1980 som i 1960. Men hvis produktiviteten i blygruvene også har økt til det dobbelte, så kan det se ut som den tekniske sammensetninga i batterifabrikken ikke har forandret seg når vi bruker verdier til å måle den.

For å få et riktig bilde av den tekniske utviklinga, kan vi bruke de verdiene som gjaldt i 1960 til å måle produksjonsmidlene i 1980 også. Dette kalles *kapitalens organiske sammensetning*. Den organiske sammensetninga er altså et mål på den tekniske sammensetninga som vi får ved å måle den tekniske sammensetninga i faste verdier.

Hvis vi nå går over fra den fysiske sida av produksjonen til verdisida, kan vi se på forholdet mellom den kapitalen som legges ut til produksjonsmidler og den kapitalen som legges ut til arbeidskraft. Dette er *kapitalens verdisammensetning*. Tallene i tabell 10 er fra avsnitt 34.

TABELL 10. Kapitalens verdisammensetning.

	Andersen	VOX
Variabel kapital	3 x 11kr = 33kr	6 x 12kr = 72 kr
Konstant kapital	75kr	240kr

Vi ser at verdisammensetninga er $75/33 = 2,3$ hos Andersen og $240/72 = 3,3$ hos VOX. Verdisammensetninga er altså høyere hos VOX. Den organiske sammensetninga er lik verdisammensetninga dersom verdiene ikke forandrer seg.

Med teknisk sammensetning mener vi den fysiske og materielle sammensetninga av levende arbeid og produksjonsmidler. Verdisammensetninga består i forholdet mellom verdiene av den variable og konstante kapitalen. Den organiske sammensetninga måler den tekniske sammensetninga i faste verdier.

40. Kriser

Kapitalismen er urettferdig og koster mye i menneskelig lidelse og ødelegging av ressurser, men har likevel fungert på sett og vis i lang tid. Systemet slutter ikke å virke av seg sjøl. Men det er *uunngåelig* at det vikler seg inn i kriser.

I ei krise bryter en større eller mindre del av det kapitalistiske systemet sammen. I de alvorligste tilfellene kan produksjonen gå ned med flere titalls prosent, en stor del av bedriftene, kapitalister og småprodusenter, går konkurs eller blir slukt av andre, arbeidsløsheten stiger og kan til og med omfatte flertallet av arbeidsstyrken i de hardest ramte områdene. Kapitalistiske institusjoner som bankvesen eller pengevesen eller børser kan bryte helt sammen for ei tid i noen land. Kapitalistklassen kan ta til åpent diktatur, tvangsarbeid, unntakslover og fascisme for å holde hjula i gang og seg sjøl ved makta.

I tida før første verdenskrig opptrådte krisene regelmessig omtrent hvert tiende år. Hele 1930-tallet var preget av kriser. Etter andre verdenskrig var krisene milde og kortvarige fram til 1974. Rundt 1974 og 1982 var det to kraftige internasjonale kriser. Hele det siste tiåret har hatt noe av det samme preget som 1930-åra. Men krisene har vært særlig sterke i mange 3.verden-land, mens endel industri-land, deriblant Norge, har sluppet unna de mest drastiske utslagene til nå.

Sjøl om krisene bare er delvise sammenbrudd i systemet, kan de gi opphav til revolusjonær bevissthet og revolusjonære situasjoner. Men hvis de revolusjonære ikke klarer å utnytte situasjonen, vil den kapitalistiske økonomien som regel få løst noen av sine motsigelser ved hjelp av krisa, slik at den livner til igjen.

Hvis vi ser på *kretsløpet til en enkeltkapital* (jfr avsn. 18), finner vi mange muligheter for kriser. Når pengene skal forvandles til produksjonsmidler og arbeidskraft, kan kretsløpet stoppe opp fordi arbeiderne kan streike, eller det har blitt produsert for lite av de produksjonsmidlene som trengs. I produksjonen kan det oppstå feil og maskinhavari. Når varene skal selges, kan det vise seg umulig å få til. Enten har kapitalisten produsert feil varer, eller de som skal kjøpe sitter på pengene for å presse prisen ned, eller de mangler penger fordi det har oppstått et brudd i kretsløpet til en annen kapital. De enkelte kapitalenes kretsløp er jo flettet i hverandre som mange tannhjul. Hvis ett tannhjul stopper, kan det bli umulig for de andre å fortsette. Slik kan en krise for en enkeltkapital spre seg til mange.

Kretsløpet til hele det kapitalistiske systemet er avhengig av at det utvikler seg bestemte faste forhold mellom ulike sektorer og bransjer. For eksempel må verdien av produksjonen i luksusvareindustrien samsvare med den delen av merverdien som kapitalistene planlegger å bruke til eget luksusforbruk. Industrien som produserer maskiner og fabrikkbygg må samsvare med den delen av merverdien som blir brukt til dette. Forbruksvareindustrien må samsvare med de totale lønnsutbetalingene til arbeiderklassen, osv. Men disse forholdene kan lett bli forrykket, både fordi

PLANSJE 18. ENKEL REPRODUKSJON AV KAPITALEN

Totalverdi T_f

m_f
v_f
k_f

Forbruksvaresektor

Totalverdi T_p

m_p
v_p
k_p

Produksjonsmiddelsektor

Enkel reproduksjon er at produksjonen gjentas på samme nivå, uten utvidelse. All merverdi går til kapitalistenes kjøp av forbruksvarer.

Hvis den enkle reproduksjonen skal gå uten besvær, må verdien av produksjonen i forbruksvaresektoren (T_f) tilsvare alt det arbeiderne og kapitalistene bruker tilsammen til forbruk ($m_f + v_f + m_p + v_p$). Videre må samlet verdi i produksjonsmiddelsektoren tilsvare verdien av konstant kapital i de to sektorene tilsammen (altså må T_p være lik $k_f + k_p$).

Men under kapitalismen blir slike sammenhenger ikke drevet gjennom med planlegging, men ved kriser og nedlegginger i økonomien.

produksjonen ikke er planlagt og fordi verdiene reduseres når teknologien utvikler seg. Stadig vekk oppstår altså misforhold mellom produksjon og marked. Noen tannhjul stopper.

Om det finnes «smøring» i systemet til å holde de andre tannhjulene gående, kan krisa bli unngått ei tid. Høy profitt er et slikt «smøremiddel», lett tilgang til kreditt, statlige subsidier og offentlige arbeider er andre. For å se på hvorfor muligheten til kriser faktisk blir til virkelighet med jevne mellomrom, skal vi se på lova om profitttrats tendens til å falle og de motvirkende kreftene. Seinere skal vi se på kredittmulighetene og statens rolle i krisene.

41. Lova om profitttrats tendens til å falle

Konkurransen mellom kapitalistene tvinger dem til å innføre stadig mer effektivt utstyr. På den måten øker arbeidsproduktiviteten, hver arbeider produserer flere varer pr dag. *Dette har to helt ulike virkninger.* For det første *øker kapitalens tekniske sammensetning* (jfr avsnitt 39). Det går jo med mere råstoff til å lage flere klistertuber. Som regel betyr det også at arbeideren handterer mere maskineri enn før og bruker mere energi. For det andre *synker vareverdiene* (jfr avsnitt 6).

Disse to virkningene virker motsatt på profitttraten. Økt teknisk sammensetning *senker* profitttraten, fordi det blir forholdsvis færre arbeidere til å skape merverdi. Lavere vareverdier, derimot, *øker* profitttraten. Når forbruksvarene synker i verdi, blir det jo skapt mer merverdi gjennom relativ merverdiproduksjon. Dessuten blir det billigere å kjøpe inn råstoffer og maskiner, slik at dette tar en mindre del av kapitalen enn det ville gjort uten verdisenking.

Derfor blir den første virkningen kalt «Lova om profitttrats tendens til å falle», og den andre virkningen blir kalt «De motvirkende kreftene mot denne tendensen». Marx mente at den første virkninga ville veie over den andre i det lange løp. (Dette spørsmålet skal vi ikke gå inn på i denne boka.)

Det samlede resultatet av de to motsatte virkningene er i hvert fall at den kapitalistiske akkumulasjonen utvikler seg ujamnt og i berg og dalbane. Kriser og oppgangstider avløser hverandre. Noen ganger er nesten ingenting lønnsomt, og mange fabrikker blir lagt ned. Andre ganger er nesten alt lønnsomt, og en mengde prosjekter blir satt igang, deriblant ikke få usunne, svindelbetonte tiltak.

Økningen av kapitalens tekniske sammensetning har to virkninger som virker motsatt på profitttraten: Dels blir den mindre på grunn av færre arbeidere til å skape merverdi i forhold til størrelsen på kapitalen (tendensen til at profitttraten faller), dels øker den fordi verdiene av arbeidskraft og produksjonsmidler synker (de motvirkende kreftene).

REPETISJON OM PROFITTRATEN

Fra avsnitt 25 husker vi at profitttraten er merverdien i prosent av hele kapitalen, både den konstante og den variable. Formelen for profitttraten er altså $m/(k + v)$, der m er merverdien, k den konstante og v den variable kapitalen. Skal vi ha svaret i prosenter, må vi gange med 100% til slutt. Vi skjønner at profitttraten øker hvis utbyttinga øker, dvs. hvis merverdien m blir større i forhold til v . Når verdien av produksjonsmidlene og arbeidskrafta blir mindre, øker også profitttraten, ettersom nevneren i brøken blir mindre. Det samme er tilfelle hvis kapitalisten klarer å spare på bruken av råstoffer eller maskiner og bygninger, ettersom dette reduserer k . Men hvis den tekniske sammensetninga øker uten at verdiene av k eller v endrer seg tilsvarende, så synker profitttraten ettersom k øker.

Den enkelte kapitalist kan øke sin profittrate på de andre sin bekostning. Hvis han har ekstra avansert produksjon, kan han få en del av merverdien fra de andre i sin bransje i form av ekstraprofit. Hvis bransjen er ekstra avansert, dvs. har høy teknisk sammensetning, så får den en del av merverdien fra de andre bransjene. Dette gjør at det er ikke de som har bidratt mest til å øke den tekniske sammensetninga som får svi når profitttraten faller. Tvert imot så er det de som ikke har hengt med som får svi.

Når vi derfor snakker om lavere profittrate i dette avsnittet, mener vi profitttraten til hele kapitalistklassen samlet. Hvordan profitten til den enkelte kapitalist utvikler seg er en annen sak.

Dette er en av fem deler av studieboka «Politisk økonomi». Øvrige deler kan lastes ned fra <http://akp.no/ml-historie/pdf/studieboker/>

General Motors Made \$235,104,826 in 1927

Annual reports of the General Motors Corporation and the Pennsylvania Bell Corporation, issued yesterday, show that in 1927 the net earnings of General Motors were the largest ever reported by an industrial corporation in the time of peace, while the Pennsylvania reached a new high record for net income.

During the year, the report disclosed, General Motors earned \$235,104,826 net after writing off net losses of subsidiary companies, and the Pennsylvania, after paying taxes and charges, left a net income of \$68,160,826, or 29 per cent above the earnings available for dividends in 1926.

General Motors paid off by General \$4,214,132, after received from the stockholders \$1,000,000, the balance of the \$5,214,132 was paid to the stockholders.

Rocketfeller to Spend \$1,000,000 on Home

John D. Rockefeller Jr. will relieve the unemployment situation in Westchester County by spending more than \$1,000,000 for the construction of highway, bridge, roads and tunnels to be completed every portion of his vast place in Pocantico Hills, it was learned yesterday.

Mr. Rockefeller's program was disclosed when he received permission from the Mount Pleasant Town Board to tunnel for a highway which will start from the residence and his new home at Bedford Road. The tunnel will connect his residence and his new home at Bedford Road. The tunnel will connect his residence and his new home at Bedford Road. The tunnel will connect his residence and his new home at Bedford Road.